

СКЕЛЕТ

ПОВІСТЬ

Міняйло Павлос, на прізвисько Скелет, відклав газету.

«Лихо! Справжнє лихо, що спіткало тепер багатьох людей», — подумав він, і губи його скривилися в гіркій посмішці. Під жалобним заголовком із зображенням черепа, браслета й стегенної кістки Павлос прочитав повідомлення поховального бюро:

«Ті, що бажають перенести тіла померлих в інше місце, повинні поквапитися, бо в разі порушення терміну адміністрація цвинтаря без попередження передасть кістяки до загальної остеотеки».

Він знову взяв газету й кинув оком на другу шпальту. Ще одне повідомлення!

«Кредиторів померлого Т. повідомляємо про те, що протягом п'ятнадцяти днів вони мають з'явитися в бюро управителя покійного п. Д. і подати свої претензії...»

Павлос кинув газету, й вона зсунулася на підлогу. Він затарабанив пальцями у скло вітрини. Його небіж Тірілліс сидів на низенькому стільчику й пошепки читав підручник з антропології. Розгорнена книжка лежала в нього на колінах.

— Черепна кістка... лобова кістка... дві скроневі, дві тім'яні... — бубонів хлопець, показуючи пальцями на голові місце, яке називав. Почувши стукіт, він підвів голову.

«Таляри не ведмеді, що танцюють під бубон!..» — подумав він і зайшовся пискливим сміхом, від якого йому заболіла лива щелепа.

Скелет довго тарабанив пальцями по вітрині, і думки про минуле огорнули його, почали шикуватися лавами, наче військо, зачувши бій барабана.

Десять років тому Павлос замкнув двері своєї кімнати й підпалив мангал із вугіллям, аби «покласти край нестерпному життю», як він написав на папірці. Запах вугілля, що йшов із відчиненої квартирки, виказав його, і його знайшли напівживого на підлозі. Прибігли двоє лікарів. Очунявши, Павлос почув голос свого господаря: «Я зайшов до нього взяти борг за квартиру, і раптом мені в ніздрі вдарив запах вугілля».

— Паскуда! Коли ти раз по раз приходиш набридати мені, тебе не турбував запах мого голоду!.. — пробурмотів Павлос.

Один із лікарів, член-кореспондент фізіологічного інституту, сказав йому піднесено, як кажуть компліменти справді гарним жінкам, що в нього не скелет, а диво! — Наше «Товариство» могло б виплатити вам чималу суму, якби...

— Облиште, докторе, — урвав його другий лікар, сміючись, — я бачу, ви хочете стати работорівцем!..

— Коли б ви віддали свій скелет нашому «Товариству», я б нарахував вам... — лікар на мить замовк, обмацуючи його спину та коліна, — я б вам дав...

Павлос, що ладен був продати навіть душу, роздягнувся, аби лікар міг оцінити його скелет.

Знадобився метр, і господар охоче побіг по нього до сусідки-кравчині. Лікар крутив Павлоса на всі боки, згинав удвоє, розгинав, знову згинав, розглядав його змарніле з голоду тіло, обмацував кістки й ретельно вимірював їх.

— ...вісім, а то й десять тисяч франків!

Павлос купив крамничку в міняйла, що процвиндрив усе своє майно, і став міняйлом-лихварем. За капітал йому правив скелет. Як людина, що знає ціну грошам, Павлос був ощадливий і скупий. Лише на олію, хоч яка була вона дорога, грошей не шкодував і завжди засвічував незгасну лампаду на славу Мамони, що зглянувся над ним.

Усі добре знали цю історію і прозвали Павлоса Скелетом. Він сам часто, сміючись, розповідав подробиці продажу свого скелета й завжди закінчував так:

— Не дали мені здохнути з голоду, дурні. Ховаючи мене, вони могли б і так забрати мої кістки!.. Ха-ха-ха! Хочуть якомога швидше дістати мого скелета, а самі, телепні, платять мені гроші, щоб я міг жити!

Зустрічаючи на вулиці лікаря, Павлос щоразу випростувався й дивився на нього пиль-

ним глузливим поглядом, наче модистка, що стала великою кокеткою, на свого звідника.

До свого скелета Павлос ставився, як до речі, що її продано за добру ціну готівкою і по ній покупець пообіцяв прийти згодом.

Якось сусіда під час сварки погрозив, що поламає йому ребра, і Павлос відповів:

— Таж вони продані!.. Цим ти завдаси шкоди науці!..

За кілька днів йому заболів зуб, і він пішов вирвати його.

— Тут лише маленька дірочка, а сам зуб міцний, — сказав лікар, — краще поставити золоту пломбу.

Скелет не зобов'язувався лагодити свої продані кістки, а надто прикрашати зуби золотом, і відказав:

— Виривай!

— Але ж зуб міцний, виривати його просто гріх. Ти чоловік у літах, а маєш усі зуби. Це тобі не абищо! Для чого виривати здорового зуба?!

— Виривай!..

Тільки після того, як лікар сказав, що зуб має міцний корінь і, вириваючи, його можна пошкодити, Павлос погодився на пломбу.

Він довго тарабанив пальцями по склу вітрини й пригадував усе, що було в його житті до того дня, коли він замкнувся в кімнаті, аби вкоротити собі віку. Він чітко пам'ятав той день, коли йому призначили суму за скелет, і ту хвилину, коли нарешті перелічив одержані гроші, ніби перемірявши зерно після обмолоту нового врожаю.

Ось позавчорашній день із солідними виграшами... та й учора...

Сьогодні теж... уранці... опівдні... Картини минулого, здавалося, пройшли й завернули за ріг.

Він підвів голову й побачив Тіріллеса, що кинув читати і дивився на нього, дурнувато посміхаючись.

— Чого смієшся, ти?

— Нічого...

Тіріллес завжди сміявся отак без причини, і коли його запитували, чого він сміється, він нічого не відповідав, поки не діставав два-три ляпаса. У вухах Скелета гуло, наче зсередини хтось бив по них здоровенним кием, голова була важка й водночас порожня. Мозок не працював, наче вражений мігренню.

Коли він тепер думав про майбутнє, то бачив, ніби живе серед мурашок, бачив свою смерть і далі ще щось...

З голови не виходив сьогоднішній полудень. Перед очима стояла газета, що її він допіру кинув читати й що досі лежала в нього під ногами. В одній колонці було повідомлення адміністрації цвинтаря для

тих, що хотіли доглядати могили померлих, а в другій оголошення довіреної особи небіжчика, що залишив гроші, аби віддати їх своїм кредиторам.

Скелет вихопив фразу з одного повідомлення, слово з другого і, думаючи про свого бридкого небожа Тірілліса, написав про себе таке:

«...Оскільки небіжчик Скелет не має кредиторів і не має інших спадкоємців, окрім Тірілліса, підлого Тірілліса, Тірілліс, цей обридник, повинен з'явитися, щоб одержати його майно. Оскільки й Скелетові кістки продано інституту і вони не будуть покладені в окрему скриню, ані кинуті до загальної остеотеки, представник інституту має з'явитися й зажадати...»

Він здригнувся, ніби прокинувшись зі сну. До нього заговорила жінка, показуючи кілька дрібних монет та перстень.

— Мені потрібні три таляри... Візьми цього персня... він гарний... дай два таляри... і за ці монети дай один таляр.

Павлос узяв персня й оглянув його. Потім забрав монети й перелічив їх.

— Перстень не вартий двох талярів, він коштує лише таляр.

— Але мені треба три! Заради спасіння душ померлих кривих твоїх... заради спокою їхніх кісток... дай мені три таляри.

— Залиш й оце, — сказав він, показуючи на її обручку, зношену, стерту від щоденної праці, — і одержиш два й один — три таляри.

Жінка почала знімати дешеву обручку, що, здавалося, приросла до пальця. Вона знімала її й несміливо роздивлялася навколо.

— Пошкодиш собі пальця, пані...

Павлосові очі глузливо посміхнулися.

Бідна жінка застогнала. Вона щосили смикнула обручку і зняла її. Взяла три таляри та квитанцію. Скелет згадав, що йому вже час іти до лікаря вставляти золоту пломбу.

«Вставимо та й по всьому», — подумав він, поклав у залізну касу весь виторг і вийшов.

У цю мить хлопчик сусіди-кухаря вийшов з тарілкою кісток і висипав їх у кошик на сміття, що стояв біля дверей.

— До загальної остеотеки, — пробурмотів Скелет.

Від лікаря Скелет повертався парком. Ще сяяло сонце.

Золото здавалося йому чужорідним тілом, він торкав його пальцем і язиком, увесь час розтуляючи й затуляючи рота. Скелет ніби жував цю золоту грудочку, що мимо його волі з'їла частину тих грошей, які він одержав за скелет.

Повз нього проїхав візок із двома дамами; перед ними стояла скринька з полірованого горіха та бронзовими ручками.

Звідси було недалеко до цвинтаря.

Скелет пригадав оголошення цвинтарного управління і з цікавості пішов подивитися, що діється на цвинтарі.

Перед брамою на дошці вицвілими літерами було написано, що «за зберігання кісток у поховальній урні треба платити вчасно». Увійшовши в браму, він побачив на першому ж кипарисі щойно вивішене оголошення (адміністрація цвинтаря прагнула якось уникнути невдоволення людей від збільшення платні за палісадники й лампади на могилах): «Ми підвищуємо ціну через брак і дорожнечу олії, а не з жадоби до грошей»...

Ідучи далі, Павлос почув, скільки коштує могила.

— Два метри завдовжки й метр завширшки! Клапоть землі!.. — прошепотів він.

Доріжками й алеями цвинтаря ходили юрби жінок та чоловіків. Усюди розкриті могили, мов роти, які щойно знищили зелень із довколишнього масного ґрунту, але не змогли перетравити кісток і знову просили їсти. Кістки одних небіжчиків валялися на сонці, інші збирали родичі, сумно відсіюючи жменями землю. Якийсь чоловік разом із гробарем шукав могилу своєї дружини й лаявся, що не може її знайти; біля одного надгробка скупчився великий гурт людей: вони сміялися з горя якоїсь старої, що заплатила гробареві, аби він розкрив могилу її дочки, і знайшла там кістки маляти.

Скелет побачив силу скриньок; деякі з них були з полірованого горіха або з коштовного дерева, інші з мармуру, а більшість із звичайного дерева; вони стояли на полицках і долі, на кожній було одне-двоє імен. Знизу до полицок були прибиті цвяхами мішечки та пакунки з кістками, що попротикали гнилу тканину й стирчали звідти, наче очищена цибуля.

Трохи далі Павлос побачив велику яму, до половини засипану кістками, а довкола розкидані, як попада, мішечки та скриньки; деякі з них подерлися, порозбивалися, і з них висипалися жалюгідні рештки.

Довкола зібралось багато люду. Розмовляли про марність людського життя.

— Ось що лишається від людини!..

Якийсь сухорлявий обдертий чоловік жваво жестикулював, і його постать особливо чітко вирізнялася на тлі мармурових надгробків, поховальної урни та «загальної остеотеки». Це був соціаліст, що знайшов слушну нагоду пропагувати свої ідеї!

Віддалік пухлощокій товстун перекидає на купі скриньки. Він шукав потрібне ім'я;

очі його були запалені, жилет увесь у масних плямах, немовби він плакав жиром. Нарешті він прочитав батькове ім'я на розбитій скриньці. Коли відчинив її, череп глянув на нього так жалібно, наче питає: «Не впізнаєш мене, синку?!»

Потім Скелет побачив, як розкопують могилу. В око йому впав онук небіжчика, дорослий уже юнак. Хоч як він намагався надати своєму обличчю скорботного вигляду, проте однаково був схожий на наглядача під час археологічних розкопок.

— Швидше, хлопці, швидше, бо вже сутеніє...

Гробарі розкопували могилу, обливаючись потом; часом вони перекидалися до тепами, весело філософуючи.

Від Шекспірових часів до наших днів гробарі, копаючи ями, співають, жартують, філософують із чарівною безпосередністю.

Скелет спостерігав, як розкопують могилу, переймаючись веселою філософією гробарів. Коли лопати застукали об віко напівструхлявілої домовини, юнак сказав:

— Обережно! Не бийте по кістках... по голові

— Чому?! — з цікавістю запитав Скелет. — Чому?

— У нього були всі зуби! — відповів юнак гордо. — Помер у сімдесят років і мав усі зуби!

Гробар смикнув за гнилу дошку.

Юнак і Скелет скривилися.

— А ви що хотіли? Як відчинити спальню, де переночує людина, то звідти вдарить сморід, а старий кипить тут ось уже три роки...

Другий гробар узяв щелепу й простягнув юнакові.

— Ти ба! Справді цілі всі зуби!

— А де друга? Де горішня щелепа?

— Ось! Справді! Всі зуби! — ще раз сказав гробар, показуючи черепа.

Юнак сумно похитав головою, кинув гробарям по кілька монет і пішов.

— А він хіба не забиратиме кісток свого небіжчика? — запитав Скелет.

— Ха! Він просто хотів подивитися, чи правду каже мати, розповідаючи, що дієдусь помер з усіма зубами. Він був в Америці й повернувся по тому, як помер старий... Примха! — додав другий.

— Ти сказав допіру, що... він кипить! Пробачте... Це правда, що кипить? — запитав Скелет.

Гробар не відповів. Його товариш перепитав:

— Він таки справді кипить?

— Цей добродій дуже чіпляється до слів, мабуть, він професор, — буркнув перший гробар.

— Але невже він кипить, колего?

Гробар хотів щось сказати, але потім повернувся до Скелета, підозріливо оглянув його й мовив:

— Кипить він чи смажиться... нагрівається чи замерзає... яке це має значення?

Скелет хотів уже був піти геть, але раптом спинився біля прямовисної плити й почав читати: «Тут поховано»...

— Мабуть, цей пан — професор, — промимрив гробар. — Зачекай, адже я тобі нічого не кажу, — мовив він глузливо, гадаючи, що Скелет уже далеко. — Послухай, колего. Я вже чотирнадцять літ копаю, а ти лише з рік... я знаю таємницю могили... Згодом і ти дізнаєшся, але нікому не кажи про свої муки... З кожної розритої могили ми крадемо одну річ — останнє слово небіжчика. Тисяча могил — тисяча слів, чуєш? Тисяча слів — це вже розмова, це більше, ніж півтаємниці!..

Скелет захоплено слухав.

— Про те, що бачиш, що помічаєш — ні пари з вуст, — завважив гробар. — Бери приклад із закритих могил!.. «Таємничість і мовчання!»

Скелет пішов. Він поминув дві могили. Над однією молився навколішки мармуровий янгол, над другою — жінка в чорному. Постояв трохи і в задумі вийшов із кладовища, не зупиняючись біля жebraків, що просили Христа ради.

«Чого доброго, ще подумують, що я здрю цим надгробкам».

Вечоріло. Він пішов найкоротшим шляхом повз поле, де зсипали сміття. Міські прибиральники о цій порі саме випорожняли тут свої візки.

— Загальна остеотека, — весело пробурмотів він.

II

Скелет дуже добре розумів, про що саме казав йому внутрішній голос, і намагався будь-що приспати його. Він думав про свою крамницю, але серед прострочених векселів і застав, що спливали в його пам'яті, якимось дивно нагадували про себе оголошення в газеті, що він читав опівдні, кладовище, надгробки, поховальні урни та загальна остеотека.

Удома на нього чекав Тірілліс. Він ще не визубрив усіх кісток голови й сидів у кутку на низькому стільчику з розгорненою книжкою на колінах:

— Дві скроневі... дві тім'яні...

— Годі тобі, — роздратовано сказав Скелет, — берись за інші завдання або читай собі нишком.

Хлопцеві легше було поміняти завдання, аніж не читати вголос, і він узяв до рук іншу книжку.

Лежачи на канапі, Скелет думав про гробареві слова.

Якийсь новий внутрішній голос озвався в ньому, звинувачував його в тому, що він продав свої кістки й мріє про пам'ятник. Скелет намагався якось протидіяти цьому голосові.

«Поім і піду до пані А.», — вирішив він. Але раптом щось згадав і вигукнув:

— Чорт забирай!..

У пані А. була манія перекуповувати коштовності, і за своє життя вона продала багато прострочених застав.

— Чорт забирай!..

У її домі якось цілу ніч точилася розмова про продаж його скелета.

— Чорт забирай!..

Вони зачепили його, і він розповів з усіма подробицями про те, за яких обставин продав свій скелет.

— Чорт забирай!..

Хіба можна було про це комусь розповідати?!

Йому здалося, що хтось гукає: «Скелете!.. Пане Скелете!», і він сердито оглянувся. «Ні! Більш не відгукуватимусь, якщо будуть так кликати. Що я, не маю імені? — подумав він. — Не буду навіть розмовляти, коли хтось заговорить про мого скелета. Це вельми делікатне питання...»

І навіть я розповів тієї ночі в їхньому чистенькому будиночку про всі подробиці?! А вони? Покидьки! Хотіли й собі продати свої кістки! Ха-ха! Пані А. шкодувала, що вона дрібненька, кістки її тоненькі, і їй за них нічого не заплатили б, якби трапилася така нагода. Вона гадала, що можна продати будь-який скелет!.. А її ятрівка подумала, ніби її габарити теж чогось варті, і визначила за них найвищу ціну; вона трималася так, наче біля неї вже стояв покупець із повним гаманцем; жартувала, реготала, немовби її лоскотали попід ребра!.. А ще отой митець в обтріпаних сірих гетрах, що казав: «Ні! Хіба я знаю? Ні, ні!», але не міг сказати, чому ні...

«Ні». Одне слово, але як ви його вимовляєте, добродію! Припустімо, що ти не маєш ніякої роботи, бідуєш. Якби ти, скажімо, не був маляр (а надто портретист, котрому платять ті, що бажають увічнити себе на полотні). Але поезія і проза теж не мають у нашому краї попиту. Як би ти жив? Скажи, як би ти жив?! Дозволяв би кожному поганенькому видавцеві визискувати себе?! Але ж ти знаєш дуже добре,

що в нас немає навіть визискувачів письменницького таланту!.. Нема нікого, крім покупців скелетів. До тебе раптом приходить людина й пропонує за твій скелет певну суму. Що ти скажеш, га? Візьмеш, щоб налагодити своє життя? «Ні! Ні!» А чому? Поясни мені! «Жах, жах!» Чому? Поясни й не затуляй вух, не кричи! Тут ти ладен віддати живі кістки, а тобі пропонують десять тисяч франків за те, щоб узяти їх по твоїй смерті! — Скелетове чоло вкрив холодний піт. — Яка радість! «Годі! Жах! Так, я не можу цього пояснити, не можу чітко викласти, але продавати свої кістки, друже, продавати свій прах! О, який стоїцизм, який цинізм!»

Скелет знову відчув огиду, яку тієї ночі викликав у нього маляр у вітальні пані А.

Тіріліс перелічував, що роблять з волом після його смерті:

— З його кишок виготовляють струни для музичних інструментів... З рогів роблять ручки до ножів... Кістки його вживають...

— Для чого?

— Для виготовлення цукру! — відповів дурник. Він хотів сказати, що з волових кісток роблять спеціальне вугілля, яке вживається для очищення цукру.

— А як поводитьсь віл? Він дозволяє себе годувати, щоб у його кістках утворився цукор, — сказав Скелет, намагаючись удати з себе байдужого.

Вони сіли їсти. Скелет накраяв великим кривим ножем хліба, помідорів, солоного сиру. Жували повільно, скося позираючи один на одного, як собаки, що їдять з однієї миски. Тіріліс глянув на дядьків рот і зайшовся верескливим сміхом.

— Чого іржеш? — схпився Скелет і хотів ударити його рукою кривого ножа, котрим розрізав помідор.

— Нічого. З твого зуба... там золото блищить, золото!

Скелет хотів усміхнутися, та раптом насунив брови від думки про те, що Тіріліс його спадкоємець!

— Бридка приблудо! Підла душе! — Він глянув на хлопця з ненавистю. — Хіба такий, як ти, прийде засвітити свічку на моїй могилі? Хіба найме відправу?

Він пригадав молодика на цвинтарі, що хотів побачити щелепи свого дідуся й посміхався; тепер він став порівнювати того хлопця з Тірілісом, а кістки старого зі своїми.

«Оцей негідник прийде на мою могилу?! На яку могилу?.. На яку могилу?! Валятимусь, поки не згниє моє тіло. Якого біса? Не кинуть же мене у вапно! Цей негідник

прийде й викопає мене... з цікавості, з цікавості! Ні! Він згадає про зуба з золотою пломбою і прийде забрати її. Ой, адміністрація цвинтаря матиме з ним клопіт, судитимуться! Він скаже, що це дозволяє йому право спадкоємця...» — Скелет раптом подумав про те, який він самотній, і знову спохмурнів.

Його, як опівдні, огорнули журні думки. Вони крутилися в голові, мов нитка навколо клубка.

Він думав про своє минуле та майбутнє.

У якомусь дивному півсні Скелетові мариться, ніби він помирає, лежачи на брудній постелі. Тірілліс сидить на стільчикові і, хоч минуло вже чимало років, здається таким самим маленьким і досі не вивчив кісток голови. Сусідка виходить, затуляючи носа, й каже: «Бруд і сморід доконають його, він умре від скупості раніше, ніж судилося!» Тірілліс схилився над книжкою й наспівує пошепки: «Мені все залишиться! Мені все залишиться!» — «Мерзотник! Огидна тварюка», — Скелет із люті скрегоче зубами. Тірілліс підводиться і показує пальцем на золотий зуб: «Мені все залишиться! Мені все залишиться!» Скелет хоче закричати, підвестися і вбити ціпком гідкого хлопчиська, але не може поворухнутися. А Тірілліс нахабнішає. Він регоче, закладає йому пальця в рот, торкається золотої пломби і дразнить: «Ага! Ага! Ага!» Скелет аж запінився зі злості, але не може й поворухнутися. Він може тільки ворухити головою, напружує щелепу і, коли небіж засовує йому пальця в рот, хоче його вкусити: клац! клац! — але Тірілліс швиденько відвертається, каже: «Ага! Ага!», знову засовує пальця й доводить дядька до сказу.

Чує, як хтось гукає його: «Скелете, гей Скелете!» — Це йде по нього смерть. Вона думає, що як тільки змахне золотою шаблею, то дістане гроші! Скелет підводить очі й бачить перед собою маляра, такого жалюгідного в своїх подраних гетрах. «Я б зроду не продав своїх кісток... Хочеш, я тобі скажу, чому? Зараз мені дуже легко викласти це і прозою, і віршами...» — «Ні! Ні! Не треба Тепер і я відчуваю, яка то жахлива річ знати, що...»

Він відчуває, як його схопила невидима рука за волосся і почала розкручувати, мов прашу. Не боляче, лише перехоплює подих; всередині наче відкрилася солодка жила, його нудить і хочеться блювати. А ось він уже звивається між двома долонями...

Йому здається, ніби він сидить за столом, за тим, де щовечора їсть із Тірілліс-

сом бутерброди з сиром, і бачить себе мертвого на дерев'яному ліжку посеред хати. По підлозі повзе ящірка, він знає, що це його душа, котру він щойно виблював. «А, то моя душа була ящірка! А в інших вона крокодил, павич, свиня». Бачить на підлозі дві руки. Одна біла, янголова, друга чорна, з кривими пазурями, рука диявола. Кожна намагається хитрощами й спритністю перетягти ящірку на свій бік. «Куди вона піде? Куди вона піде?!» Ящірка наближається то до однієї, то до другої руки і нарешті залазить у чорну долоню. Янгол затуляє обличчя крилом і відлітає. Диявол хоче вийти, затискуючи ящірку в долоні (як затискував небіжчик за життя свої прибутки за день), і натикається на якогось огрядного пана з борідкою та в золотих окулярах. Це представник інституту, він сидітиме вночі коло небіжчика; потім подивиться, де його поховано, аби згодом викопати скелет. А диявол не йде. Наче знає, що незабаром має статися щось вельми кумедне, й хоче посміятися. Він стоїть біля віконниці й вичікує, зиркаючи то на представника інституту, то на Тірілліса, котрий удає, ніби читає. «Що буде? Що буде?» — гадає Скелет, позираючи то на своє тіло на дерев'яному ліжку, то на свою душу, затиснену в чорній долоні. У нього таке враження, ніби він сидить уночі з представником інституту біля свого трупа. Одна із свічок похилилася, топиться. «Хай його простить бог, але небіжчик був шахрай!» — «А що ж я таке робив?» Ящірка підводить голову: «Що я робив? Така вже моя професія...» Ящірка знову схиляє голову. «Несправедливість... лихварство... брехня...» Диявол регоче з задоволення й гладить розпластану ящірку. «Правда, а крім того, скнарість і, як ото казав митець у сірих гетрах... стоїцизм... цинізм...» Представник інституту куняє й раз по раз протирає окуляри. «Гаразд, хай цинізм, але стоїцизм, хіба це зле? — Він хоче запитати представника інституту, той бо ж людина вчена й має голову на плечах. — Пан Ніколайдіс ужив слова «стоїцизм» і скривив свою пику, прошу пояснити, чи то справді зле, коли людина добровільно пристає на якусь умову, бо зрештою не може вчинити інакше?» Учений не відповідає. Він куняє, очі йому злипаються, позіхає. Тірілліс підіймає свою пику й задоволено поглядає на змореного вченого. Диявол бачить, що наближається мить його тріумфу. «На бога!» Але коли той має рацію, люди повинні завше обурюватися й скиглити, хоч іде дощ, а хоч хмариться... Він бачить, що свічки топляться й обростають восковими сталактитами. «Зніми те, що нагоріло». — «Ні». — «Ні?! Кажеш, ні?» — «Так!» —

«Бридкий хлопчисько!.. Звичайно, я ж мертвий, то ти й не зважаєш на мене!»

Воскові сталактити поволі набирають форми перснів, браслетів і звисають, наче плетениці коштовного каміння. А він аж тремтить, дивлячись на них, і його опановує жадібне почуття лихваря. Представник інституту заснув. «Варта заснула», — каже диявол і заходиться холодним сміхом. «Учений заснув», — мовить Тірілліс, підводиться, обережно йде, аби не розбудити його, й хоче підняти з землі кривого ножа. Скелет силкується підвестися й розчавити йому пальці, але ноги його неначе прикуті. Тірілліс підходить до ліжка. «Коштовності!.. Коштовності!» Скелет гадає, що небіж хоче забрати дорогі прикраси, які висять на свічках, але Тірілліс засовує ножа в рот покійникові й розтуляє йому щелепи. «Що він робитиме? Що він учинить із моїм прахом?.. Ага!.. Він хоче вийняти зуба з золотою пломбою! От негідник! Ой-ой! Чому ж не прокинеться представник інституту й не стане на захист скелета?» Кривий ніж орудує в щелепах небіжчика. «Зуб має дуже міцний корінь, і, витягаючи його, можна витягти з тебе душу». Він пригадає слова зубного лікаря й відчув страшний біль. Тірілліс натужується, аж почерзнів з напруги, повернувся й дивиться, чи не прокинувся вчений. «Не прокидається! Ой-ой!..» Скелета мучить біль, він лютує, що не може захистити своє тіло, а тільки кричить і безнадійно розмахує руками. Тірілліс кинув ножа й заснував пальці йому в рот. «Ось я його вкушу, відгризу йому пальці! — Скелет зціплює зуби, але він мертвий, м'язи не рухають мертвих губ. — Ой!.. Ой!..» — скрикнув він.

Тірілліс уже давно спав. Почувши крізь сон дядьків стогін, він прокинувся й упав додолу. Прокинувся й Скелет і подумав, що представник інституту проснувся саме в ту мить, коли небіж вирвав дядькового зуба й хотів його забрати. Скелетові приверзлося, ніби спадкоємець його майна й спадкоємець його кісток б'ються через зуб із золотою пломбою. Він накинувся на Тірілліса та його тінь із кулаками.

— Що я тобі зробив?! Що я зробив, дядьку?

— Зуб! Мерзенний хлопчисько!

І раптом він згадав, що то був тільки сон.

Але він усе ще чує дияволив сміх, що долинає з-за віконниць. І йому дуже болить зуб.

Мацає пальцем у роті.

Сон!..

Скелет роздягся й ліг. Довго валявся в ліжку з гіркими думками й докорами сум-

ління. На якусь часинку він заснув, та тут же прокинувся, бо йому примарилася повна зала студентів, що слухали лекцію літнього професора з остеології. У залі на роликовій підставці стояв великий скелет. «Черепна кістка... лобова... — показував професор коротенькою лінійкою, — дві скроневі... дві тім'яні...» Щелепи в скелета рухалися, і було видно, що в нього цілі всі зуби, крім одного.

«Знову те саме!.. Ніде нема мені спокою, якийсь напуст!»

Скелет намагається думати про щось інше.

«Завтра неділя. Піду до церкви, я ж бо теж християнин. Поставлю свічку...»

І він уже бачить себе, як увіходить до церкви. Ставить богові свічку. Хреститься... Вклоняється й шанобливо зупиняється. Слухає псалми, і на серці йому легшає.

— Слава тобі, господи! Слава тобі!..

Починаються святі таїнства. Він складає руки на грудях. Заходить диякон з курильницею, стає перед ним, починає його обкурювати. Скелета оповиває дим ладану.

«Безбожники! Невже немає пахучого ладану, що вони обкурюють мене ладаном смерті?»

Диякон знову заходився обкурювати його, і Скелет почув слова: «Померлого раба твого, що...»

— Ой-ой!

Він хоче звільнити свої руки, притиснені до грудей простирадлом, наче саваном.

«Піду в неділю до міняльні, там, либонь, буде рух».

Йому ввижається, ніби він стоїть біля прилавку й «робить» прибутки. Курить наргіле, міняє іноземну валюту. Веде облік векселів. Бере розписку від одного негідника, багатого спадкоємця «без гарантії» й дає йому гроші.

— Слава тобі, господи! Слава тобі, господи.

Приходить відвідувач та й каже: «Добридень, пане Скелете!» Він гнівається, але не показує цього Заходить інший: «Привіт, Скелете!» Скелет шаленіє, але відповідає лагідно: «Доброго здоров'я, не зви мене Скелетом, я ж маю ім'я, не хочу, щоб мене називали Скелет». Відвідувач глузує з нього: «Отакое! Що тобі, пане Скелете?» Розлючений Скелет лається й показує йому кулака. Приходить іще хтось: «Добрий день, пане...» Скелет випереджає його: «Прошу вас називати мене моїм ім'ям. Моє ім'я Павлос. Коли воно вам не до вподоби, то я маю прізвисько: Вардалабумбас, так мене прозвали в дитинстві». Цей відвідувач вихована людина, він обіцяє, що постареться звикнути до його імені або дитячого прізвиська. «Знаєте, пане... Вар-да-ла-бум-

бас, не легко відзвичаїтись від того прізвиська, коли знаєш, що продано...»

— Ой-ой!.. — Скелет падає з ліжка. — Нікуди я не піду!.. Сидітиму вдома.

Він сідає за стіл. Немовби їсть голову ягняти. Відчуває її смак і запах. П'є вино. Пригадує веселі пиятики в гостях.

— Слава тобі, господи! Слава тобі, господи!

Тірілліс усе збирає кістки біля нього. Гризе їх, мов кіт.

— Та годі вже... годі... Піди вмийся, візьми книжку й читай.

— Добре, дядьку! — каже Тірілліс і починає мурмотіти, обсмоктуючи кістки: — Черепна кістка, лобова кістка. Дві скроневі, дві тім'яні...

— О господи Ісусе!..

Може, йому втекти з міста?

«Сяду на перший-ліпший поїзд, зійду в сусідньому селі... Так! Чудово проведу неділю на природі!..»

Йому мариться, ніби раннього ранку він їде залізницею і з вагонного вікна милується красою ланів та садів, що повільно набирають фантастичних форм.

«Неймовірно! Колись я справді подорожував, але як усе це збереглося в пам'яті? Адже я ніколи не згадував про нього! Так довго лежало приховане.»

Радість наповнює його, і він починає в думках розмову зі своїми супутниками про життя на лоні природи.

— Слава тобі, господи! Слава тобі, господи.

Він мовби їде через невеличкі білі села. Від багатьох схилів та поворотів залізничі поле видається безмежною танцювальною залогою, де дерева й хатки танцюють кадрилі. І в кожному селі є огорожене низьким муром кладовище, що з вікна вагона скидається на шахівницю, де невідомі несамовиті гравці пересувають чорні та білі хрести!..

На чолі йому виступає холодний піт.

Чує, наче супутник каже йому: «Люди завжди вибирають найкраще місце в селі, де найбільше сонця й повітря, і роблять там гробовище...» — «Так, так!.. Це справді так, бо тут останнє мешкання людини, тут вона лягає, тут вічно спочивають її кістки...»

— Ох-ох! Господи боже мій!..

Павлос крутиться по кімнаті, мов прима-ра, наче кіт, що йому прив'язали до хвоста якусь залізяку.

— Уже йде! Іде! Хіба можна так жити?!

Хоч би про що він подумав, усе автоматично стає могилою й скелетом.

Дуже болить зуб, і ні на мить не згамовується справедливе обурення на проїди-

світа-лікаря, що залпомбував його абияк! Зуб почав боліти ще першої ночі.

Вулицею йдуть люди.

«Скінчилася вистава в опері. Уже, ма-буть, перша година ночі».

Хтось верескливо співає:

«О, немає солодшої речі...»

«Як родинної ватри тепло...»

«О так! Хатина, родина! Дружина догляне, коли ти хворий, закрие очі, коли помреш... Одне-двоє діток, твої спадкоємці... А потім?! А потім?.. О ні! Ні! Надгробок! Щасливий той, хто має надгробок... має власну могилу!.. Два метри землі... залізний хрест та кипарисик!.. О боже, що найбільше потрібне людині! Якби я міг це мати, то сказав би: «Дякую... Дякую, господи... дякую...»

Пригадую прохання одного вбогого чоловіка: «Трохи м'якої землі для кісток і тишній куточок раю для моєї душі...»

І хатину... родину! Дружину, спадкоємця. Те, що гоже людині й конче потрібне їй.

О, який я став вибагливий! Так багацько хочу! Досить з мене надгробка. Навіть куточка в поховальній урні. Навіть місця в «загальній остеотеці»... Мене не цікавить життя... мені байдуже до душі... Будьте прокляті всі ідеали, всі віри! Я не боюся пекла, не мрію про рай. Я шалапут, і моя душа яшірка. Ніколи не обернутися їй у голубку... хоч би ще не стала тарганом... не стала б тарганом...»

Павлос ляснув себе по лобі й упав на ліжку.

«Чорт забирай!.. Не міг додуматися до такої простої речі! Треба повернути інститутіві десять тисяч, нарахувати відсотки і врятувати свого скелета!»

Він поринув у солодкі меланхолійні мрії, що навіювали йому романтичний настрій.

Країна, що про неї він мріяв, була НАДГРОБКОМ!

«Так... надгробком! Я лежатиму там... мертвий!..»

Він випростався, склав навхрест руки й ноги, і серце його солодко забилося.

Йому здалося, ніби над ним усе нижче опускається стеля, зближуються стіни, звучується кімната й стає могилою... спокійним... міцним... кам'яним склепом.

«Ох! Як чудово почувають себе мертві в могили!»

Він лежав так дуже довго, і йому здавалося, наче він живе потойбічним життям: життя те повне пригод, завдяки яким «вічне чекання» позбавлене суму.

«Котра година? Певне, розвиднятиметься скоро».

Надворі знявся сильний вітер і гуде в листі дерев.

«Що це таке? Що це таке?.. А, то знавору, з життя. Життя питає смерть, а кипарис-приймач передає запитання в могилу. Мене питають! Треба відповідати... відповідати! Але нема слів. Є лише одна фраза, котру я чув за життя: «Фосфоресценція гнилизни». «Смерть нагромаджується в спочинку» — це теж фраза життя... її пишуть у книжках. Насолоду, що огортає кістяк і наповнює порожнини розкиданих кісток, не можна описати й висловити... Мовчання. Таємничість і безмовність. — Годинник відмірює час. — Котра година? Один... Два... Три!»

Він заснув.

Мертві не лічать!

III

Прокинувся пізно. Квапливо одягнувся й вийшов.

Мерщій до лікаря...

Він біг у якійсь гарячці, наче сон його й досі не скінчився.

Зупинився біля трунарні. Учора, якби хтось попросив його показати трунарню, він міг би обійти все місто й не знати, що неподалік од його крамнички є двері з такою гучною назвою: «Великий ошадник».

— Прошу, пане сусідо, — сказав йому власник трунарні, — вам щось потрібне?

— Не тепер... не тепер... але чи не можна...

— Заходьте.

Павлос увійшов і почав роздивлятися труни.

— Чудово! Чудово... І скільки коштує одна?

— Від п'ятдесяти до п'ятисот...

— Прекрасно! Прекрасно... І могила п'ятсот. Тисяча. Хрест, залізна огорожа, кипарис... Триста. Попередня плата «Товариству збереження насаджень та світильників на могилах» років на три (поки підросте кипарис). Сто п'ятдесят... Тисяча чотиреста п'ятдесят... Чудово... Чудово...

— Як бачите, характерна риса нашої продукції — це дешевина. Бо хоч смерть і великий ошадник, та влаштувати похорон складна річ. Ми беремо на себе все, пов'язане з похороном, а також копання й догляд могил.

— Чудово! Чудово, я звернуся саме до вас.

— Можете оглянути готові труни різних гатунків та розмірів.

— Я хочу, щоб для моєї труни ви зняли мірку. Щоб вона була ні широка, ні вузька...

— Хе-хе-хе! Ні довга, ні коротка... Хе-хе-хе!

Павлос побіг до лікаря.

Лікар був зайнятий. Скелет сидів у великій чекальні, прикрашеній малюнками з анатомії. На них були зображені м'язи, кістки; він бачив вуха, очі, нутрощі з кольорової порцеляни, а вгорі на полицях вишикувалися скляні посудини, де в жовтій рідині плавали серця, селезінки, нирки і недоношене дитя.

Скелет із цікавістю розглядав усе це й думав про десять тисяч, що вирішив повернути інституту.

«Чорт забирай, треба віддати ще й прибуток. Хай подарують мені його, а я віддам їм Тіріліса. Під склом поруч із цим недоноском він матиме чудовий вигляд!»

Лікар здивувався, побачивши його, окинув не дуже привітним поглядом і запитав, чого йому треба.

— Розумієте, я прийшов у тій справі... Ідеться про мого скелета, що його через ваше посередництво десять років тому купив інститут...

Лікар зареготав.

— Знаєте, — вів далі Скелет, — я змінив думку, не хочу віддавати вам своїх кісток...

— Як це ти додумався до цього через стільки років? — запитав лікар і зайшовся сміхом.

— Я ладен, — роздратовано правив своєї перекошений від злості Скелет, — я ладен сплатити збитки. Як зазначено в угоді.

— Справді, серед моїх паперів є копія угоди, і доручення інституту, але... «розрив угоди однією з договірних сторін не передбачається...» Це звичайний акт продажу і, щоб викупити скелет, треба... Але це ви добре знаєте й без мене.

— Так, знаю, — промимрив Скелет.

— Ви не знаєте лише того, що це має ухвалити на своєму засіданні рада, до складу якої вже не входять особи, що підписували угоду і...

— Так, я знаю дуже добре, — перервав його Скелет нервово, — знаю дуже добре, що це важче, ніж викупити душу в диявола...

У якомусь раптовому збудженні він упав у крісло біля письмового столу, похилив голову й почав прохати лікаря, щоб той допоміг йому, як може:

— Врятуйте мене, лікарю, врятуйте, бо то такий жах, коли...

І Скелет заходився розповідати про муки людини, що живе й мріє про надгробок.

Лікар поблажливо слухав його.

— Я не знаю, чим можуть тобі допомогти всі ці романтичні подробиці...

— О, вони допоможуть зрозуміти, як несправедливо позбавляти людину життя в могилі, коли воно таке солодке. Сьогодні я його зазнав, воно таке солодке, таке солодке.

І Скелет з огидними подробицями, породженими його хворою уявою, почав малювати жахливу картину розпаду й розкладання кісток у землі.

— Ліпше напишіть самі, — мовив лікар, — я не хочу ще раз устрявати в цю справу... Рада не збереться в тому самому складі, та й з інститутом я тепер не маю зв'язку... Краще напишіть самі, а ще краще не писати взагалі. Що за химери! Ви сприйняли все це надто романтично. Яка різниця...

Ці слова довели Скелета до сказу. Він наспушив брови і з ненавистю подивився на лікаря.

— Це ти винен у моєму нещасті!.. Але... я врятуюся! Ви мені перешкоджатимете, та я не здамся, нізащо!

Його пройняла нервова дрож. Він називав лікаря вбивцею і не давав йому змоги виправдатися.

— Ви хворі, вам недобре...

— Облиште! Я здоровий! Ох! Ох! Я дуже добре себе почуваю. Може, я збожеволів, але я не помру від цього... Ви візьмете мої кістки, але це буде ще нескоро. Ні ви, ані хтось інший із тієї ради, пробачте...

Він щосили тарабанив пальцями по столу, аж підстрибували каламарі й усе інше, що на ньому було. Лікар насилу стримувався.

— Не бійся, — сказав Скелет лагідним голосом, — я не розіб'ю кісток на пальцях... не лякайся, — і жалібно заплакав.

— Ти хворий, у тебе гарячка, — сказав лікар і хотів помацати його пульс.

— А! Ти хочеш знову перевірити мій скелет, чи не помилився тоді, коли міряв його кравчинним метром?! Чи, може... — Скелетові очі горіли гнівом. — Чи, може, хочеш обмацати мої кістки, поглядати їх? «Мої, мовляв, це кістки, мої, бо я їх купив!» Як гладити плечі й стегна своєї коханки: «Це моє тіло, моє, бо я його купив!» Але я тобі цього не дозволю. Вони ще не твої. — Скелет заридав. — Вони будуть твої, коли згниють і розсіються, як бурштинові чотки з розірваної нитки...

Скелет написав безліч листів і не дістав жодної відповіді, тоді вирішив поїхати до інституту сам. Він піднявся сходами й зайшов до директора інституту, але не зміг як слід пояснити суті справи. Він прохав, благав, щоб його не позбавляли надгроб-

ка, лаявся й погрожував. Його мали за божевільного й обіцяли все, що він хотів, аби тільки спекатися його. На другий раз його не впустили, а коли він пішов пробоєм, швейцар покликав поліцейського. Щодня він писав прохання й годинами чекав на відповідь, стоячи на вулиці. Побачивши, що виходить хтось із професорів, він підходив до нього з капелюхом у руці:

— Даруйте... я той, що продав свій скелет... Прошу дати мені відповідь...

Але мужі науки зовсім не зважали на нього або щось обіцяли йому, як обіцяють дітям, хворим чи божевільним; дехто оглядав його з голови до ніг і казав:

— Справді! Скелет розкішний!

Додому Павлос повернувся напівбожевільний. Про що б він не думав, куди б не дивився, завжди бачив перед собою кістки. Часом на нього находило справжнє божевілля. Одного дня він ішов повз крамницю, що була зачинена на перерву, і побачив на дверях оголошення: «Продаються кістяки». Він зайшов до крамниці й почав благати господаря не робити такого лиха. «Це жахливо — продавати кістки!»

Він не міг терпіти Тіріліса. Дорікав йому за шматок хліба і бив нещадно. Ні на мить його не залишала думка про те, що Тіріліс буде його спадкоємцем і витягне зуба з золотою пломбою.

«Забере моє майно, мої гроші, а це ж мій надгробок. Забере мої кістки».

Щоб заснути, вживав опій і щоночі бачив той самий сон. Аудиторія. Студенти й професори. Великий скелет стоїть на чорній підставці з роликами, щелепа рухається, як у верблюда на масницю, бракує тільки одного зуба.

«Життя! Хай я помру! Хай помру... Але потім... потім! О жах! Ні! Краще жити, жити, але яке в мене життя?»

Павлос хотів утекти до якогось великого міста, щоб ніхто не знав, як він житиме й помре.

«Тоді я матиму свій куточок у загальній остеотеці. Але... чи залишить мене цей страхітливий щонічний сон?»

Павлос намагався вести розкішне життя. Вживав зміцнювальних напоїв, добре харчувався. Зовсім не дбав про роботу, трапив усі гроші на їжу, але день у день марнів. Тіло його стало виснажене й кволе.

Якось, роздягаючись, він подумав:

«Коли вони дізнаються, в якому я стані, то прийдуть по мене. Мене вже нема, є лише мішок із кістками».

У нього був жар. Розігрілися навіть кістки. Вони тремтіли й тріщали, немовби їх охопила паніка й вони прагнули втекти, схватися під землею, щоб ніхто не міг їх ви-

копати; бували хвилини, коли Скелетові здавалося, що скелет його — то божевільний, який намагається вирватися з гамівної сорочки.

І раптом йому спав на думку страшний спосіб звільнитися від життя, від бридкого спадкоємця та від страху перед людьми з інституту фізіології.

Він продав свою крамничку, ломбард і всі гроші програв у карти.

Купив смоли.

Вигнав з дому Тірілліса.

Щільно зачинив двері й позатикав усі дірочки.

Вилив смолу посеред порожньої кімнати.

Рухи його були механічні, бездумні.
Він забув, що десять років тому робив те саме...

IV

Тірілліс і лікар, представник інституту, стояли над купою холодного попелу.

Лікар відмовився від свого права на спадщину.

Бридкий Тірілліс нахилився, розгріб пальцем попіл і підняв маленьку грудочку золота.

*З грецької переклав
Олександр ПОНОМАРІВ*